

ТВОРЧИСТЬ ЯК МОДУС УКОРІНЕНОСТІ ЛЮДИНИ В БУТТІ

У статті презентоване онтологічне розуміння творчості як укоріненості людської творчої діяльності в структуру буття. Спів-буття людини зі світом досліджується в перспективі морального відношення до оточення, онтологічна напруженість якого конститує акт творчості в якості вчинку.

Предметом дослідження стала творчість не як окремий вид діяльності людини, а як субстанційна риса події-вчинку, що може модифікуватись у різних видах діяльності.

Методологічною основою дослідження стала розроблена і апробована в літературі методологія діалогу культур.

Ключові слова: творчість, філософська онтологія творчості, буття (спів-буття), подія-вчинок.

Актуальність такого дослідження обумовлена особливістю сучасного етапу розвитку людства. Глобально-екологічні проблеми надзвичайно гострі і всепронизуючі. Реалії сьогодення вимагають замислитися саме над тим, чому різного роду творчі відкриття і винаходи ніде і ніколи не втілюються в повноті уявлюваного і «чистоті» замислюваного, а породжують кризові ситуації глобального масштабу. Відшукати вихід із них можна лише в послідовності того, що дієш, твориш, а ніяк не поза ними. Вже недостатньо «знати», як творити, важливіше зовсім інше – як зуміти бути творцем, як зуміти бути – перебувати у світі.

Стан наукової розробки. Багатогранність та складність теми творчості завжди породжувала навколо себе чисельні дискусії серед представників різних філософських шкіл та напрямків. Історія філософської думки є досить строкатою щодо уявлень про творчість. Йдеться чи то про творчість як

«гординю, гріх індивідуальності, що страждає» (Г. Гессе), «виправдання людини, антроподицею» (М. Бердяєв), «живий процес діяльності, який здатний виразити лише символ» (А. Білий), «безупинний перехід від однієї невдачі до іншої» (Л. Шестов), чи то про «втечу від реального світу» (Ж.-П. Сартр), «велику пантоміму в масці абсурду» (А. Камю), «сторону еволюції» (А. Бергсон), чи початково притаманну світові енергію» (А. Уайтхед). Література, присвячена темі творчості, звертає на себе увагу надзвичайною численністю і різноманітністю в усіх можливих варіантах. Залишаючи поза увагою найрізнобічніші дослідження, зазначу лише ті, які стосуються онтологічної проблематики творчості. Вона теж здавна була в полі зору філософів. Свого часу до неї вдавались Агола І. І., Адорно Т., Бергсон А., Бердяєв М. О., Лосєв О. Ф., Уайтхед А. Н., Хайдеггер М. У сучасній літературі онтологічний аспект досліджень творчості теж надзвичайно широкий: від виявлення матеріальних основ творчої активності свідомості (Давидова Г. А., Дмитрієв Є. В., Клименко Л. І., Коршунов А. М. та ін.) до досліджень творчості як атрибуту матерії (Ахїєзер А. С., Колодяжний В. І., Пономарьов Я. Л.). Привертає до себе увагу той факт, що все частіше в пошуку онтологічних засад творчості звертаються до біологічних, фізіологічних та інших закономірностей і спостережень. У таких дослідженнях вся проблематика зводиться, по суті, до науково-теоретичної проблеми, де специфіка власне людського не розкривається. Та й сама людина досить часто виявляється відносно непотрібною для всієї решти Універсуму, для космогенези. Людину слід розглядати не лише як один із результатів, а і як певну «умову» творчості. А оскільки це так, остільки і саму творчість ми повинні «пояснити» через людину. Якщо ж від цього відмовитись. То ми знову прийдемо до розуміння творчості, при якій людина виступає на правах суто функціонального і в кожному конкретному випадку необов'язкового додатку. Але проблема, знову ж, не в тім, щоб культивуючи образ «людинобога-творця», визнати за людиною місію звершувача і іще раз оцінити її рішимість привносити в світ зміни, якими б вони не були. Змінювати світ «своємірно» (Батищев Г. С.) людство вже

навчилося. Така своємірна творчість виявилась катастрофічною не лише для людини, але і для оточуючого її життя. Справа не в тому, щоб бути творцем – субстанцією всіх змін. Справа в тому, щоб зуміти бути-перебувати у світі, а проблема – в зворотній залежності творчості від індивідуального буття людини в світі. Ця проблема визначила і основну **мету дослідження**: обґрунтувати творчість як модус укоріненості людини в бутті, як вміння людини перебувати в світі. Суттєвими для реалізації такої мети стали висновки досліджень діалогічних відношень і їх ролі в творчості, узагальнені в роботах Аверинцева С. С., Бахтіна М. М., Біблера В. С., Буша Г. Я., тощо та дослідження комунікативної творчості, здійснені в роботах Батищева Г. С., Прилюка Ю. А. і т.д.

Людина, втручаючись в хід природного розвитку, привносить в нього зміни. І ці зміни є особливими, тому що рівновага хаотичного набору можливостей, якими «володіє» природа, концентрується у відносно однозначну, векторизовану систему. Перетворення первинного спектру відношень можливого і дійсного, яке здійснює людина, означає нову форму спрямування розвитку, впорядкування можливого становлення «взагалі» в дусі нових, вибірково встановлюваних принципів. В результаті цього перетворення суспільної людини в нову «субстанцію розвитку», «творчу причину» зміни попередніх траєкторій розвитку природи означає виникнення протиріччя між людиною і природою, так як їх «простори розвитку» накладаються один на одного. Це і «змушує» соціальну і природну субстанції виступати в ролі «конфліктуючих структур» (маються на увазі види структур, які по-різному використовують одні і ті ж спектри можливостей). Міра «пристосування» до тенденцій розвитку природи і «міра новизни» використовуваних можливостей автономного розвитку перетворюються в структуру протиріччя, яке вирішується майже завжди на користь нового. В цьому і полягає передумова екологічної кризи: ігнорування необхідної «міри пристосування» до тенденцій розвитку природи як такої (в її саморозвитку) може залишатись безкарним лише до певного моменту. Звідси – загострення сучасної проблеми «цивілізація

і адаптація», тобто пошук нового простору можливостей, більш адекватних лініям саморозвитку природи.

Варто також зазначити, що «знаряддєвий» характер матеріального і ідеального начал творчості в даному випадку неоднаковий, як і їх значимість у ставленні один до одного. Так, екологічна загроза ідеально-теоретично усвідомлюється в формі конструкції науки, але матеріально не може бути освоєна і відвернута за допомогою знарядь, оскільки всі матеріально втілені знаряддя з необхідністю є технічними, що закономірно приводить до ще більшого загострення кризової ситуації. Але неоднаковими виявляються не лише «матеріальні» та «ідеальні» начала творчості. Проблема, як здається, значно глибша: в пошуку онтологічних засад творчості віддається відверта перевага ідеально-теоретичній стороні діяльності людини і здійснюється абстрагування від сторони практичної (більш детально про це я писала в дисертаційному дослідженні) [1]. Але сучасне світорозуміння вже не може (та і не повинне) ігнорувати спектр практичного ставлення людини до світу. Сьогоднішнє життя надає можливість зрозуміти, що межі, які відводяться науці, не є встановленням меж можливостям теоретичного пізнання, але є результатом занепокоєння людей наслідками його застосування. Це практичні рубежі та межі. З іншого боку, навряд чи можна назвати занепокоєння непередбачуваними чи навіть очікуваними наслідками творчої діяльності ірраціональним чи нерозумним. Можливо, воно є свідченням якраз того, що і практичне життя як таке «вміщує» ті суттєві риси і особливості, які традиційно приписувались сфері теоретичного знання і пізнавальної діяльності? Іншими словами, мова йде про той особливий спектр знання, яке вкорінене в найширші області людської життєдіяльності, в яких людина не піднімається до спеціальних теоретичних узагальнень. Цей спектр знання має в сучасній філософській літературі різні назви і різні інтерпретації: «неявне знання» у Абрамова В., «знання-співбуття» у Бахтіна М., «практичне знання» у Бистрицького Є., «неявне знання» у Полані М. І хоч концепції і аргументи у кожного автора свої, поєднує їх спільна націленість на максимальне

«входження» в унікальні індивідуальні обставини діяння людини в світі. Якщо теоретичне відношення «має на увазі», що лише здійнявшись до рівня теоретичних узагальнень, суб'єкт може вийти за вузькі межі індивідуальних обставин свого практичного життя, свого «місця і часу», зможе позбавитись, в тому числі і в своїй діяльності від всього суб'єктивно-особистісного, випадкового і т.д., а отже досягти більшої свободи в своєму самовизначенні, «практичне» відношення орієнтоване, навпаки, на співпричетність людини буттю. (Цікаво, що вже в самому слові «співпричетність» спів-при-четність одночасно: людина і «спів» з буттям, і «при» бутті, і в той же час – «четність»-«чѣтность»). У такому контексті сам процес пізнання виступає ніби в двох «іпостасях»: якщо виявлення основ і методів теоретизації, способів узагальнення емпіричного матеріалу є гносеологічною характеристикою (стороною) пізнання, то аналіз руху від абстрактних, теоретичних, загальних систем значень до їх практичного втілення в предметному світі людини відноситься до «буттєвих», онтологічних основ знання. А тому необхідно розрізняти онтологічні питання в «вузькому сенсі», які виникають в науці і пов'язані з проблемою визначення того, що існує, з точки зору тієї чи іншої наукової теорії, і «широку» онтологію самого знання як «способу буття людини в світі» (Бистрицький Є. К.). В останньому випадку мова йде вже не лише про вихідне визнання того, що знання є невід'ємним фактом культури, але і про те, як і на якій основі знання «входить» до світу, побутує серед людей і визначає конкретну поведінку особистості. Тому тут важливим є не стільки відповідність знання предмету пізнання, скільки відповідність його об'єктивного змісту практичній ситуації його застосування кожною конкретною людиною. А це означає, що будь-яку реалізацію теоретичного знання повинне супроводжувати знання завжди виняткової і різноманітної ситуації події і вчинку. Воно – умова застосування знання теоретичного і як таке не може бути лише «знанням про», а повинне бути і «знанням-подією», «знанням для» людей, «знанням в» світі людей. В такому випадку ми можемо говорити і про знання в значенні людських умінь, в значенні мистецтва творити. Поширюючи таким чином

типологію форм практичного знання далеко за межі речей, на які спрямоване науково-теоретичне пізнання, «практичне знання залучає до свого змісту і буття людини» [2]. Практичне знання говорить про те, як діяти відповідно до забезпечення можливості гармонійного перебування людини в світі. А це вже передбачає і духовну компоненту. Загальними характеристиками практичного знання є його існування як умови діяльного буття, фактичність, пов'язана із його вкоріненістю в унікальні події практичного життя, предметно-сміслова невизначеність, що залишає відкритим питання про можливість застосування наявного знання в конкретних обставинах діяльності. Практичне знання приходить до людини так же безпосередньо, як і факт її індивідуального буття, не вимагаючи рефлексивних зусиль. Воно і переживається людиною як деякий природний стан світосприйняття в тій конкретній ситуації практичної дії і спілкування, в якій індивід безпосередньо знаходить себе, незалежно від того, що це за ситуація. В такому контексті практичне знання виступає як розуміння людиною світу.

Єдиний діяльний і моральний смисл поняття практичного повертається до нас і сьогодні. Його можна розпізнати, наприклад, в постановці питання про гуманізацію наукового знання і його технологічне впровадження, в дилемі науки і етики і т.д. У своєму найбільш загальному вираженні ця дилема полягає в тому, що наукова діяльність і практична реалізація її результатів можуть не співпадати з ціннісно-культурною значимістю цих двох полюсів освоєння світу людиною. Результати науки не містять в собі вказівок на особливі і унікальні обставини їх застосування. Завдання, таким чином, полягає в тому, щоб наукове діяння перетворити у «вчинок» людини, з'єднати моральну байдужість знання і моральну відповідальність особистості в єдиний творчий акт.

Варто згадати, що спроби з'єднати будь-яку теорію, знання із виробничою практикою, із життям неодноразово здійснювались філософською (і не тільки) думкою. Але оскільки таке єднання здійснювалось не інакше, ніж в суб'єкт-об'єктній діяльності людей, то і суттєве вирішення проблем, що виникали, вбачали, перш за все, в цілеспрямованому формуванні духовної культури

особистості, її моральних якостей і т.д. Саме завдяки цьому дії людини повинні були здобути належну міру відповідальності за наслідки своєї діяльності. Але в такому випадку важко не погодитись із точкою зору, що «етична духовність», «етизм» як боротьба за духовність нерідко стверджують себе у відриві від соціальної практики, в резонуючій моральності, яка хвилює і без того розбурхане сумління морально відповідальної людини і ніяк не доходить до свідомості морально безвідповідальних осіб.

Але чим же базується сама відповідальність? М. Бахтін звернув увагу на те, що обов'язок бути етичним не виводиться із етики, подібно тому, як у Гуссерля обов'язок бажати істину не виводиться із гносеології[3, с. 85]. Етика не лише не спроможна обґрунтувати факт обов'язку, але сама цим фактом обґрунтована. Якщо хтось не поділяє середньовічної концепції природного закону як слова Божого в серцях людей, то питання «чому я повинен?» залишається відкритим. Досить часто в етичних системах місце Бога займає ідея, дещо загальне, логіка побудови якого аналогічна принципам створення божественного абсолюту. Але можливість вивести обов'язок із ідеї ніскільки не знімає питання про обов'язок, оскільки в даному випадку практична вимога виводиться із абстрактного теоретичного положення. Тому важко не погодитись із Бахтіним М. М. як в доцільності постановки самого питання про джерела обов'язку, так і з відповіддю на нього: «Я та інший суть основні ціннісні категорії, що вперше роблять можливою будь-яку дійсну оцінку». Обов'язок, на думку М. Бахтіна, є своєрідна категорія поведінки-вчинку. Обов'язок можна вважати основним визначенням вчинку, його «іманентною властивістю». І там, де людина, здійснюючи вчинок, повністю несе за нього відповідальність, «відповідає своїм життям», там не потрібні ніякі додаткові інстанції звітності. Вчинок звернений у майбутнє і завжди відкритий для нового. Як зазначає Гусейнов А. А., розмірковуючи над філософськими ідеями Бахтіна М. М., «вчинок є те, чого ніколи до нього не було в світі. Завдячуючи вчинку, людина звершує, творить себе. Вчинок за своєю суттю є творчий процес. І в цьому сенсі творчість – адекватна форма людського життя, а не її

особливий випадок... Здійснюючи вчинок, людина ставить на кон сама себе» [4]. Тому мова повинна йти не стільки про спеціальне духовне формування людини, скільки про становлення природної властивості нашої практичності – безпосередньо вкоріненого інтересу до світу. Мається на увазі той смисл поняття «інтерес», який закладений у вихідному значенні цього латинського терміну. Мати інтерес означає знаходитись «серед речей», бути «захопленим» оточуючим. М. Бахтін таку вкоріненість у буття виражає за допомогою поняття «інкарнованості» в світ чи за допомогою більш складного словосполучення «моє не-алібі в бутті» підкреслюючи тим самим, що в ситуації здійснення вчинку вже ніщо не може бути незначним, а тому з життєво важливої точки зору нам не буде ніякого виправдання, якщо ми не використаємо, не знайдемо, не згадаємо всі без винятку обставини творчих дій. Ця вихідна спрямованість до речей і людей не у вигляді теоретичної допитливості, а як безпосередній життєвий інтерес і роблять більш зрозумілими джерела людської творчості, вкорінені в самому предметному світі людей, в його багатоманітності, а також в різноманітті форм людського буття і спілкування. Адже деструктивна діяльність, як стверджував Л. Гумільов, не є «властивістю людини як виду, а є побічним результатом, наслідком виникнення та зникнення особливого світовідношення, яке, мабуть супроводжувало процес творчого етногенезу з сивої давнини»[5, с. 494].

Висновки. Дослідження творчої діяльності в перспективі морального ставлення людини до світу дозволяє змінити досить поширений тип світовідношення, в якому об'єктивним визнається лише те, що можна перетворити в корисні засоби: речі – в речі-знаряддя, закони – в закони-інструменти. Змінюючи функціонально-технологічну етику на етику спів-буття, людина гармонізує своє перебування в світі, а онтологічна напруженість такого морального світовідношення конститує акт творчості як вчинку.

Література

1. Грищенко Н. В. Феномен творчості (філософсько-онтологічні засади): Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук: 09.00.01 / Ніна Володимирівна Грищенко – Харків, 1995. – 180 с.
2. Быстрицкий Е. К. Феномен личности: мировоззрение, культура, бытие / Е. К. Быстрицкий. – К.: Наукова думка, 1991. – 200 с.
3. Бахтин М. М. К философии поступка / М. М. Бахтин // Философия и социология науки. – М.: Наука, 1986. – С. 80-161.
4. Гусейнов А.А Философия поступка как первая философия (опыт интерпретации нравственной философии М.М. Бахтина). Статья первая: Быть – значит поступать [Электронный ресурс] // Вопросы философии. – 2017. – №6. – Режим доступа: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1652&Itemid=44 (дата звернення: 27.01.2018).
5. Гумилёв Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / Л. Н. Гумилёв. – М.: Рольф, 2001. – 560 с.

References

1. Grischenko N. V. Fenomen tvorchosti (filosofsko-ontologichni zasady): Disertatsiya na zdobuttya naukovoogo stupenya kandidata filosofskih nauk: 09.00.01 / Nina Volodimirivna Grischenko – Harkiv, 1995. – 180 s.
2. Byistritskiy E. K. Fenomen lichnosti: mirovozzrenie, kultura, bytie / E. K. Byistritskiy. – K.: Naukova dumka, 1991. – 200 s.
3. Bahtin M. M. K filosofii postupka / M. M. Bahtin // Filosofiya i sotsiologiya nauki. – M.: Nauka, 1986. – S. 80-161.
4. Guseynov A.A Filosofiya postupka kak pervaya filosofiya (opyit interpretatsii npravstvennoy filosofii M.M. Bahtina). Statya pervaya: Byit – znachit postupat [Elektronnyi resurs] // Voprosyi filosofii. – 2017. – #6. – Rezhim dostupu: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=1652&Itemid=44 (data zvernennya: 27.01.2018).

5. Gumil'Yov L. N. Etnogenez i biosfera Zemli / L. N. Gumil'Yov. – M.: Rolf, 2001. – 560 s.

Hryshchenko N. V.

Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social and Economic Disciplines of Kharkiv National University of Internal Affairs, n.v.grishenko@gmail.com

Ukraine, Kharkiv

CREATIVITY AS A MODUS OF HUMAN ROOTING IN BEING

The article presents the ontological understanding of creativity as the rooting of human creative activity into the structure of being. The co-existence of a human with the world is investigated in the perspective of a moral attitude to the environment, whose ontological tension constitutes an act of creativity as a deed.

The subject of the research is the creativity not as a separate type of human activity, but as a substantive feature of an event-deed, which can be modified in various activities.

Methodological basis of the research is developed and tested in the literature of the cultures dialogue methodology.

Key words: creativity, philosophical ontology of creativity, being (co-existence), event-deed.